

Kamena kugla na Mravinjcima

Kamena kugla sa urezima, pronađena je 1974. godine na Mravinjcima i u prvim izveštajima znaci na njoj su interpretirani kao neka vrsta runskog zapisa (Jež i Starović, 1994). U ovom radu učinjen je pokušaj da se utvrdi da li je ovaj zapis ispisan runskim alfabetom i odredi prostorno-hronološki kontekst ovih znakova. Što se tiče arheološke interpretacije, ispitane su moguće veze između kugle i nekolicine lokaliteta povlenskog kraja. Sem arheoloških metoda rešavanja ove problematike, izvršena je i lingvistička interpretacija znakova sa kugle. O nastanku znakova sa kugle, razrađene su tri hipoteze – praistorijskih tumula, Seobe naroda i pastirskih zapisa. Pretpostavka o pastirskim zapisima se čini najobjektivnijom iz razloga što se u blizini kugle nalaze dva pozno-srednjovekovna lokaliteta. Na osnovu rasporeda znakova na kugli, može se tvrditi da se ne radi ni o kakvom zapisu, već najverovatnije o znakovnim simbolima.

Prilikom rada vezanog za kuglu urađena je i precizna planigrafija utvrđenja „Jerinin grad” na Malom Kiku, dok planigrafija utvrde na Velikom Kiku zbog nedostatka vremena nije urađena. Urađenom planigrafijom utvrđeno je da površina utvrđenja na Malom Kiku iznosi oko 1 ha. Analizom prikupljenog pokretnog arheološkog materijala, utvrđenje možemo datovati u XIII ili XIV vek. Utvrđenje je štitiло komunikaciju koja je vodila iz doline Kolubare u podrinske, starovlaške i užičke krajeve.

Uvod

Od slučajnog otkrića 1974. godine, pa sve do današnjih dana, kamena kugla na Mravinjcima zaokuplja pažnju naše javnosti, blagodareći svojoj neobičnoj atraktivnosti. Pre svega, zbog urezanih znakova, koji su predstavljali sasvim novo otkriće na teritoriji zapadne Srbije, a koji su narima željnim slave omogućili da iznesu različite interpretacije vezane za magijsko-mistično-religijsku simboliku ovih znaka, pri tome ne vezujući ih ni za jednu etno-kulturnu grupaciju koja je naseljavala ove prostore u bilo kom periodu istorije.

Biljana Danilović (1974), Kraljevo, Hadjuk Veljkova 64/16, student druge godine arheologije na Filozofskom fakultetu u Beogradu

Vojislav Filipović (1978), Beograd, Petrogradska 1, učenik 3. razreda III beogradske gimnazije

Tanja Petrović (1974), Majur (Jagodina), Kablovska 60, student druge godine Filološkog fakulteta u Beogradu

Da ova ocena nije samo puka priča vidi se iz toga što je Erich von Dniken, „opskurni švajcarski direktor hotela dvaput osuđivan za prevaru” (Bahn 1989: 33), ove znake sa kugle upotrebio kao još jedan od dokaza svoje teorije o poseti vanzemaljskih bića našoj planeti. Čak je i u aprilu ove (1995.) godine u dnevnom listu „Večernje novosti” novinar Branko Puzović objavio tekst pod nazivom „Tajna kamene kugle”, u kojoj je kao i predhodnih godina izneo pogrešnu, laičku hipotezu simbolistike ovih znakova. Ovde se, pak, kaže da oni predstavljaju „neke tajne poruke iz davnih ili pradavnih vremena”. Ovakve nenaučne interpretacije su bile i jedini pokušaji prostorno-hronološkog određivanja znakova sa kugle, dok su naučne discipline poput arheologije, lingvistike ili istoriografije, prosto rečeno – bile nezainteresovane za samu problematiku, tako da nisu ni pokušale da se dotaknu ovog zanimljivog i ne baš beznačajnog pitanja koje glasi: šta su (ili – koga) su ovi znaci predstavljali?

Gore navedeni primeri, kao i sama zanimljivost kugle kao potencijalnog arheološkog spomenika, bili su povodi za pokretanje istraživačkog projekta koji bi se bavio ovom problematikom, ali ne samo sa arheološkog stanovišta, već i sa drugih aspekata problematike – lingvističkog, etnološkog, istorijskog i geografskog.

Problematika kugle na Mravinjcima

Prirodno okruženje i geografske odlike

Kamena kugla nalazi se na *Mravinjcima*, zaseoku sela Gornji Taor, opština Valjevo. Mravinjci obuhvataju prostor veće prirodne zaravni, podno Povlena, jedne od najviših i najlepših uzvisina južnog venca tzv. Valjevskih planina. Nadmorska visina zaravni varira od 850 do 950 m i ona predstavlja jedini ravni i za život pogodni prostor sa severoistočne strane Povlena. Posebna geografska odlika ovog prostora jeste činjenica da je on ujedno i razvođe dva velika sliva zapadne Srbije: Kolubare i Zapadne Morave. Sa ovog platoa polaze manji vodeni tokovi, kao što su Polička reka i Rekavica, koje se ulivaju u Jablanicu (a dalje: u Kolubaru), dok Velika Zabava – pritoka Skrapeža, pripada slivu Zapadne Morave.

Druga podplaninska zaravan, koja se nalazi sa južne i jugoistočne strane planine Povlen, jesu *Jevtovići*, zaseok sela Donji Taor. Njegova nadmorska visina ne spušta se ispod 900 m. Uočljivo je da se ova dva platoa nalaze na približno istoj nadmorskoj visini, a spaja ih veoma uski planinski prevoj, čija maksimalna nadmorska visina iznosi blizu 1100 m. Na području između ovih zaravni danas raste gusta četinarska šuma.

Ove prirodne karakteristike značajno je imati u vidu, radi dobijanja jasnije slike terena koji je istraživan u ovom radu.

Radne hipoteze o urezima na kugli

Prema arheolozima Željku Ježu i Andreju Staroviću, urezani znaci na kamenoj kugli bi mogli predstavljati neku vrstu *runskog zapisa*. Tzv. rune predstavljaju svojevrsno pismo drevnih skandinavskih skupina plemena: *germanskih, vikinških i slovenskih*. S druge strane, slični sistem zapisivanja koriste u vreme tzv. Seobe naroda i plemena *Skita* na veoma širokoj teritoriji do srednjeazijskih stepa; ali, poznato je i to da rune kao pismo koriste i tzv. *proto-bugarska* plemena, koja su u VI veku naseljavala teritoriju između Dunava i planine Balkana. Ovi, runski znaci su zbog svog jednostavnog, pravolinijskog oblika bili pogodni za ispisivanje i urezivanje na kamenu i kao takvi su se upotrebljavali još u bronzanom dobu. U prilog ovoj tvrdnji ide fakat da su rune bile zapisivane sa desna na levo, što je karakteristika vezana za najstarije indoeuropske alfabete (Britanika).

Smrću cara Valentijana počinje period Velike seobe naroda, koji karakterišu česta premeštanja plemena iz njihovih postojbina na druge teritorije. Naša zemlja zauzima centralni položaj na Balkanu, koji leži kao most između Evrope i Azije. Dolinama velikih reka kretale su se velike migracije prema vizantijskom carstvu i južnoj Evropi. Prenosila su se materijalna i kulturna dobra, stvarale su se zajednice naroda, jezika i kultura, vodili su se osvajački ratovi i oslobodilački ustanci. Tragovi svih tih borbi i kretanja sačuvani su duboko pod zemljom, ponekad su vidljivi u ostacima i ruševinama starih gradova, zapisa urezanih na kamenu. Tokom ovog perioda, područja severnog centralnog Balkana i južne Panonije predstavljala su granične oblasti između ratničkih plemena Ostrogota, Langobarda, Gepida, Alana, Avara, Huna, Slovena i vizantijskog carstva, koje se već oslabljeno dugogodišnjim borbama polako povlači sa svojih granica. Ostrogoti su 478. godine pod vođom Teodorihom preplavili čitav Balkan do Durrs-a (Drača) i 535. godine osnovali su na zapadu Ostrogotsku državu, ali su pet godina kasnije poraženi i naterani na povlačenje. Avari su 567. godine prodrli u Panoniju i 626. godine, zajedno sa Slovenima opседaju Carigrad. Huni su 441. godine prešli na desnu obalu Dunava i osvojili velike gradove centralnog Balkana: Margum, Viminacium, Singidunum, Naissus i Sirmium, a 447. godine prodrli su duboko u Grčku i Teodosije II je morao da sklopi mir po kojem se vizantijsko carstvo povlači i granica se utvđuje na reci Nišavi. Gepidi su sredinom V veka prodrli na područje jugoistočne Panonije, dok nešto kasnije na područje centralnog Balkana prodiru Alani, Langobadi i Sloveni. Proto-bugari su hunsko-onogorsko pleme koje se u VII veku asimilovalo među Slovene, zbog jakog slovenskog uticaja, što je dovelo do toga da je proto-bugarski runski alfabet nestao u veoma kratkom periodu od pola veka. Iz ovakve situacije proizilazi to da je ova teritorija u vreme Seobe naroda doživela velike etno-kulturne promene, koje su sobom nosile i velike lingvističke promene.

Sem ovoga, trebalo bi proučiti i etnološku stranu problema i ispitati da li u ovim krajevima postoji tradicija pastirskih ureza, koji bi možda mogli da predstavljaju „vulgarizovane” hrišćanske simbole.

Glavni zadatak i cilj istraživanja ovog rada bio je da se utvrdi da li znaci na kugli predstavljaju runski zapis ili ne, za koji se istorijski period može vezati kugla i ko je ispisao te znake i u koju svrhu.

Pokušaj lingvističke interpretacije

S obzirom na oskudnost podataka kojima raspolažemo (sa jedne strane, nema arheoloških odrednica koje bi na bilo koji način mogle upućivati na vreme nastanka kugle i znakova na njoj, a sa druge, broj očuvanih znakova je mali i površina kugle je veoma oštećena), vrlo je teško, gotovo nemoguće datirati ove znake. Zato svaka analiza može ostati samo na nivou pretpostavke, i u ovom delu rada pokušaćemo da pomoću nekih teorijskih činjenica o jezičkom znaku, pismu, njegovoj prirodi i funkcijama dođemo do nekih zaključaka o karakteru kugle u Mravinjcima i značenju „poruke” ostavljene na njoj.

Poreklo, priroda i starost znakova

Jasno je da se bez arheoloških podataka ne može govoriti o starini i poreklu ovog zapisa. Za i najaproksimativnije određenje trebalo bi se, međutim, pozabaviti pitanjem da li ovi znaci predstavljaju pismenost ili neku drugu vrstu simbola sa nejezičkom funkcijom. Toga radi, treba utvrditi:

a) Da li su znaci autohtoni

b) da li su nastali pod uticajem nekog drugog sistema znakova

a) Svaki autohtoni sistem znakova razvija se prirodnim putem u pravcu od nejezičkog simbola (slike – piktografsko pismo), preko ideografskog, logografskog, silabičkog do alfabetskog pisma. *Linearnost* je osnovna bitna odlika koja simbole odvaja od pisma. Ovde pod simbolom podrazumevamo znak koji obeležava neki predmet ili pojavu, a „o pismu u pravom smislu reči govorimo tek kada podezi na crtežu prestanu da predstavljaju neki predmet ili radnju, pa i izveden pojam, koji se mogu prepoznati i bez upotrebe jezika, tj. kada pisani znaci počnu da simbolizuju jedinice određenih jezika” (Bugarski 1989). Linearnost je odlika pisanog teksta koja podražava linearni i sukcesivni tok ljudskog govora (reka i rečenica etimološki su srodne reči). Na prvi pogled je sasvim jasno da se ne može govoriti o linearnom rasporedu znakova na kugli, što bi trebalo da bude dokaz da u svakom slučaju nije u pitanju kontinuirani tekst, pa ni pismenost u pravom smislu reči.

b) Ukoliko pretpostavimo da su pitanju znaci „pozajmljeni” od nekog drugog naroda sa razvijenom pismenom kulturom, ne mogu se izvoditi nikakve pretpostavke, jer onda nije bilo uslova za pravilan razvoj znakovnog sistema od piktografskog ka alfabetskom. O ovakvoj mogućnosti može se govoriti u ranom srednjem veku, kada su uticaji mogli biti mnogobrojni i raznovrsni (rune, grčki alfabet, pa i glagoljica, mada na našim prostorima do sada nije pronađen ni jedan glagoljski spomenik). Ali, s obzirom na haotični (nelinearni) raspored znakova na mravinjskoj kugli, opet se ne bi moglo govoriti o pismu, tj. o kontinuiranom, smisaonom tekstu. Tvrdnji da su u pitanju simboli nevezani za konkretan jezik (dakle, da nije u pitanju pismo), ide u prilog činjenica da je na lokalitetu sa leve strane reke Rabas pronađen spomenik datiran u srednji vek, koji na prednjoj strani ima ljudsko lice sa krstovima umesto očiju, a na zadnjoj, veliki znak sličan jednom od znakova sa kugle. Prema Bugarskom (1989), evolucija jezika prelazi „dugačak put od slobodne slike, koja se može pročitati na bilo kom jeziku, do potpuno konvencionalnog znaka za jedan glas određenog jezika – ili, drukčije rečeno, od sadržaja bez izraza do izraza bez sadržaja”. Pošto se jedan od znakova sa kugle izolovano javio i na drugom spomeniku, može se zaključiti da on poseduje autohtoni pojmovni sadržaj, te dakle nije znak kojim se obeležava konkretna jezička jedinica – nije konvencionalni znak oslobođen sadržaja, kakvi su karakteristični za razvijena pisma. Da je takav, samostalno ne bi mogao imati ni funkciju ni značenje, niti bi bilo povoda da se kao simbol izolovano nađe na nadgrobnom spomeniku.

Oblik i funkcija znakova

Do danas očuvani znaci na kugli u Mravinjcima vrlo su jednostavnog, stilizovanog oblika – najčešće se sastoje od jedne ili dve prave linije urezane u kamen. Mada njihov raspored takvu mogućnost isključuje, ova svedenost i uprošćenost oblika donekle ih približava razvijenim pismima. Ne treba, međutim, nikako gubiti iz vida da je na oblik znakova svakako presudno uticao materijal i način njihovog urezivanja – tvrdi kamen, u svakom slučaju nije dozvoljavao veliku slobodu, niti mogućnost bogatog ukrašavanja.

Na oblik znakova značajno je uticala i njihova funkcija. Specifičan oblik i veličina kugle, njena uočljivost, svakako su bili dovoljan motiv za njeno korišćenje, bilo u utilitarne, bilo u magijske svrhe. Za svaki sigurniji zaključak o funkciji kugle i znakova na njoj, neophodna su detaljnija, u prvom redu etnološka istraživanja.

Metode i materijal

Pošto problematika ovog rada nije bila samo arheološki definisana, rad je iziskivao sveobuhvatniju pripremu i složeniji pristup, te je iz tog razloga rad bio podeljen na četiri faze:

1. Pripremna faza je podrazumevala proučavanje sve raspoložive literature direktno ili indirektno vezane za ovaj problem, pa se pristupilo radu sa arheološkim izveštajima, istorijskom građom, etnološkim i geografskim radovima vezanim za ovaj prostor, ali se u ovoj fazi počelo raditi i na samoj lingvističkoj studiji jer je Odeljenje za antropologiju ISP-a posedovalo 4 slajd-fotografije kugle na kojima su se jasno uočavala dva znaka. Ova faza obuhvatala je tri meseca rada uz jedan jednonedeljni seminar u ISP-u, na kome se intenzivno radilo na problemu. Takođe, pripremnju fazu činila je i etimološka analiza toponima, vezanih za potencijalne arheološke lokalitete, kao i pripremanje same metodologije terenskih radova.

2. Druga faza bila je posvećena upoznavanju geografskih odlika samog terena, pa se prvo pristupilo pažljivom proučavanju geografskih karata Sušice i Seča Reka, razmere 1 : 25.000, kao i pripremanju opreme potrebne za terenske letnje radove. Nakon ovih pripremnih radova, ekipa od dva člana otišla je 28/29. aprila 1995. godine na same Mravinjce, da bi dobila potpun uvid u geografsku sliku terena, a već u ovoj fazi kugla je locirana, fotografisana i znaci sa nje su grubo precrtani.

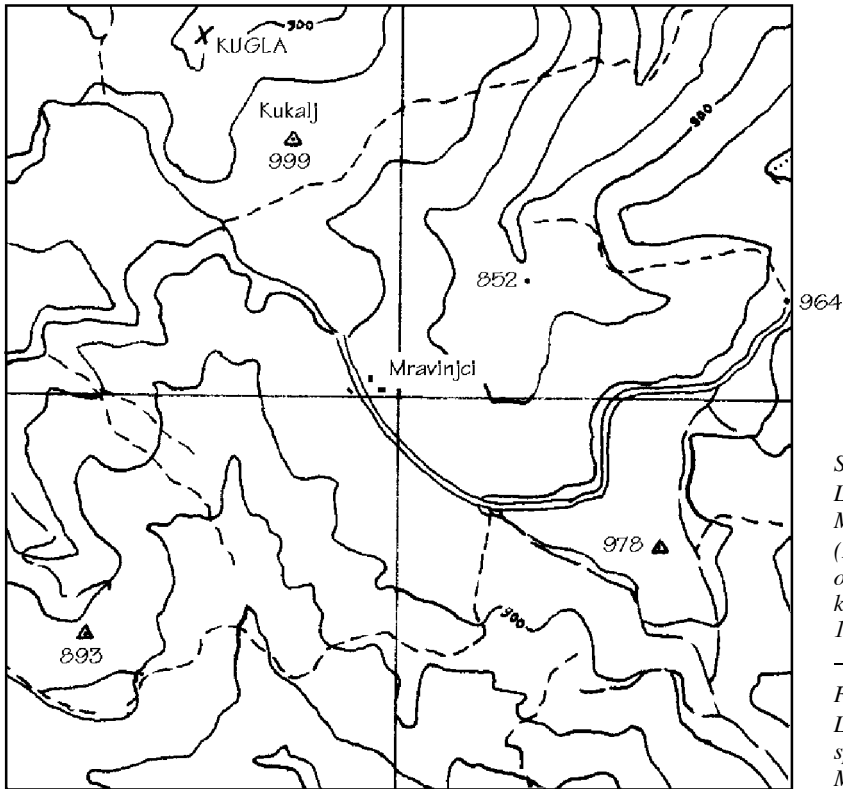
3. Treća faza obuhvatala je rekognosciranje te oblasti, metodom terenske prospekcije, kombinovanu sa metodom intervjuisanja meštana. Prilikom rada na ovom problemu urađena je i osnova srednjevekovnog grada Kik, i to metodom planigrafije, koji je podrazumevao precizno merenje osnova zidova čije su dimenzije unete u terensku dokumentaciju. Prilikom ove faze, kao najbolji način dobijanja izgleda znakova sa kugle, upotrebljena je i epigrafska metoda, koja je obuhvatala uzimanje otisaka znakova sa kugle uz pomoć specijalnog epigrafskog papira.

4. Četvrta faza je obuhvatala obradu prikupljenih arheoloških nalaza, kao i interpretaciju dobijenih rezultata

Opis istraživanja

Ovo istraživanje trajalo je od 04. do 15. avgusta 1995. godine, i obuhvatilo je sledeće lokalitete:

1. Kugla iz sela Mravinjci sa imanja Milivojević Milinka;
2. 6 kugli i 4 polulopte sa poseda Milovanović Jakova u B. vodama;
3. Lokalitet Dragovina vlasnika Zekanović Radisava;
4. „Jerinin grad” na Malom Kiku u oblasti Donji Taor;

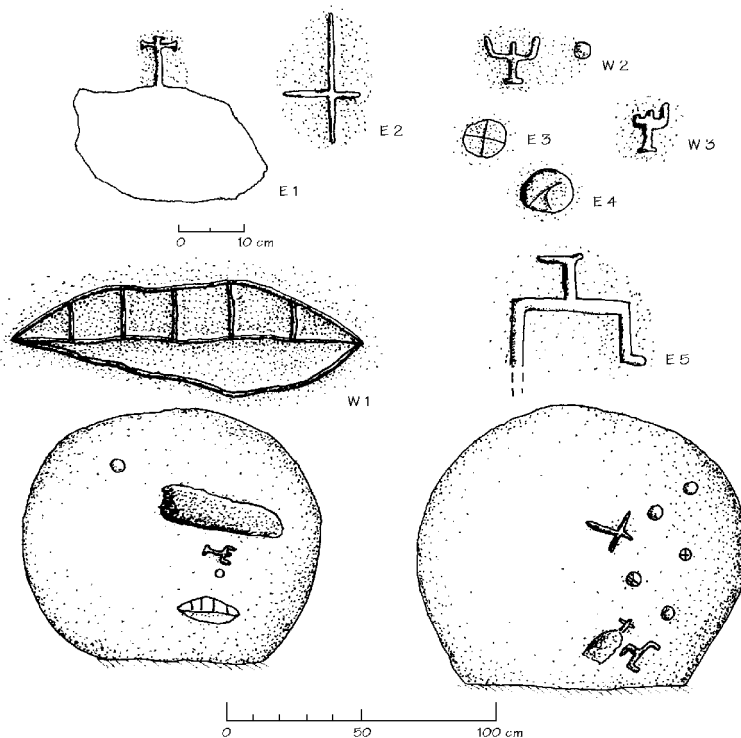
*Slika 1.
Lokacija kugle na
Mravinjcima
(Prema topografskoj
osnovi Sušice 096-4-1;
koordinatna mreža na
1 km)*

*Figure 1.
Location of the
spherical stone at
Mravinjci*

Početa zamisao istraživanja bila je da se uz pomoć utvrđivanja mogućih veza između kugle, sa imanja Milivojević Milinka iz sela Mravinjci, sa gore navedenim lokalitetima utvrdi hronološka i prostorna pripadnost kugle.

Ekipa je locirala kuglu sa znacima u Milinkov potok (pritoka Poličke reke, sliv Jablanice) 1,5 km. severozapadno od šumarske kuće u zaseoku Mravinjci (Sl. 1). Kuglu je otkrio 1974. godine Milivojević Milinko i ona nije uvek stajala tamo gde se danas nalazi, a niko od meštana nije mogao da identifikuje mesto na kome se prvobitno nalazila. Merenjem je utvrđeno da je njen obim 3,10 m., a visina približno 1 m. Donji deo kugle delimično je zaravnjen, a to zaravnjenje možda je bilo izazvano dejstvom prirodnih faktora ili radom čoveka.

Sa zapadne strane vidljiva su tri znaka: W1, W2 i W3, dok je sa istočne strane vidljivo je pet znakova: E 1-5 (sl. 2). Površina je danas veoma oštećena, a po svedočenju meštana na njoj se nekada nalazilo više znakova nego danas.

Slika 2.
Crtež kugle na
Mravinjcima (dole) i
znakova na njoj
(gore).

Figure 2.
Drawing of the
spherical stone at
Mravinjci (below)
and the incisions
on it (above).

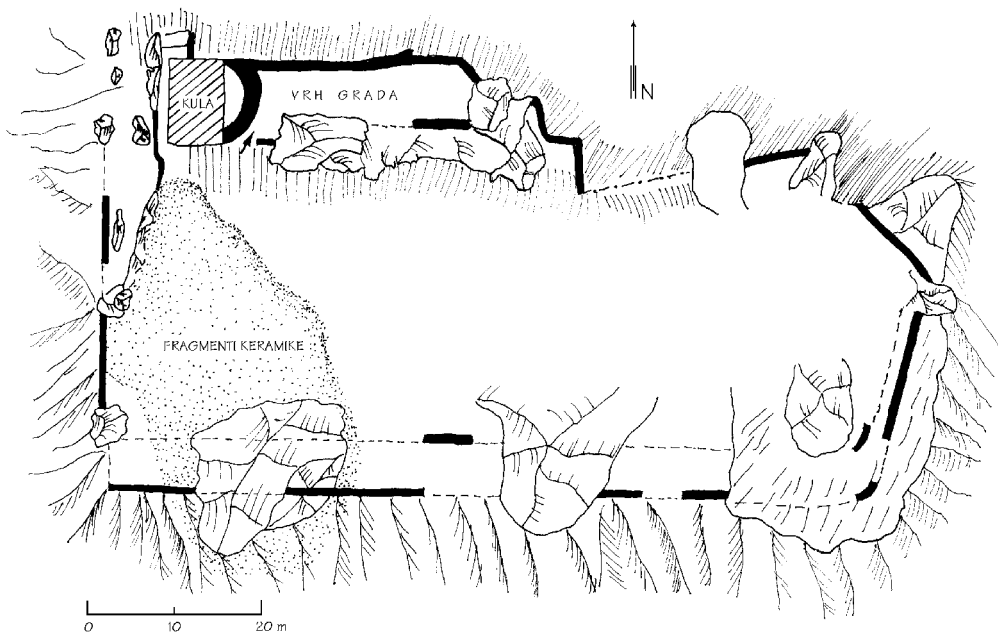
Sa kugle je uzet i petrološki uzorak na osnovu koga je Vigor Majić, geograf, zaključio da je to magmatska stena tufit, koja nije baš najbolja za obradu zbog velikog stepena tvrdine.

Legende o postanku samih znakova ne postoje, a to je najverovatnije iz razloga što je kugla pronađena pre oko dvadesetak godina.

Drugi lokalitet se nalazi u presušenom rečnom koritu Milovanovića potok (pritoka Velike Zabave, sliv Skrapeža, udaljenog 2,5 km jugozapadno od šumarske kuće u Mravinjcima). Tu je pronađeno 6 kugli i 4 polulopte, veće ili manje od prve kugle, tako da se sa sigurnošću može reći da kugla sa znacima nije obrađivana od strane ljudi koji su te znake urezali, već je nastala putem prirodne erozije. Ekstenzivnim rekognosciranjem terena prečnika 15 km., oko ova dva lokaliteta nisu konstatovani nikakvi nalazi, osim na lokalitetu Dragovina zemljoposjednika Zekanović Radisava, gde je pronađena keramika koja se može datovati u XIV-XV vek. Dragovina je smeštena na 3 km. jugoistočno od šumarske kuće u Mravinjcima.

Lokalitet „Jerinin grad“ nalazi se u zaseoku Jevtovići u oblasti Donjeg Taora, 12. kilometara južno od Mravinjaca. Nalazi se na brdima

Veliki i Mali Kik, koja su spojena prirodnom gredom, a sa njihove južne strane protiče reka Skrapež. Oba su u celosti pokrivena gustom šumom, dok je jedino prirodna greda pokrivena niskim rastinjem. Prilaz vrhu Malog Kika je moguć sa zapadne strane, iz pravca sela. Severna, istočna i južna strana Malog Kika su izbrazdane okomitim jarugama. Na oba brda postoje ostaci utvrđenja, ali je ovom prilikom utvrđena planigrafija samo za utvrđenje na Malom Kiku.

Na samom vrhu Malog Kika nalazi se tzv. „Gornji grad”, sa vidljivim ostacima zidina koje ga opasuju, kao i ostacima četvorougone kule. On ujedno predstavlja i najviši deo utvrđenja na Malom Kiku. Debljina ovih zidova varira od 30-60 cm, a visina je vrlo mala-oko 0,2 metra. Severni i južni zid su dugi oko 36 metara, a na istočnoj strani se naslanjaju na živu stenu. Zapadni zid „Gornjeg grada” čini zapadni zid četvorougone kule, dužine 9,5 metara, jer su zapadni, deo severnog i deo južnog zida kule, nadovezani na ostale zidine, tako da sa njima zatvaraju tu površinu. Sama kula je četvorougone osnove, dimenzija 9,5x7 metara, a na istočnoj strani, gde je najverovatnije bio i ulaz u kulu, zid se pruža apsidalno. Ulaz u „Gornji grad” se nalazi između kule i žive stene na kojoj se ujedno nalazi i najviša tačka na Malom Kiku, između kojih se pružao zid od 6 metara, od kojih je 2 metra korišćeno za ulazni deo.

Paralelno sa zapadnim zidom kule, na udaljenosti oko 0,5 metra nalazi se ostatak zida koji se pružao naniže, tj. prema reci Skrapež, a nje-

*Slika 3.
Planigrafija
srednjevekovnog
utvrđenja „Jerinin
grad” na Malom Kiku.*

*Figure 3.
Planigraphy of the
medieval castle of
Jerinin Grad at Mali
Kik.*

gova se osnova može pratiti u dužini od oko 30 metara, ali je njegova funkcija nepoznata, pošto se paralelno sa njim pruža zapadni odbrambeni zid u pravcu sever-jug, u dužini od 50 metara. Ovaj zid je debljine oko 0,5 metra, na pojedinim mestima dostiže visinu od jednog metra, sa čestim je prekidima, a vidljiva je samo njegova osnova. Zid se završava na živoj steni, visine oko 6 metara, od koje ponovo kreće prema jugu, da bi posle 5 metara skrenuo pod uglom od 90 stepeni prema istoku. U ovom zapadnom delu grada je najveća frekvencija nalaza, naročito pored zidova, a takođe ima i puno maltera, kao i kamena koji je pripadao zidovima, ili nekim građevinama unutar utvrđenja.

Od mesta na kome zid skreće, polaze dva zida međusobno udaljena 4 metra, koja celom dužinom od 85 metara idu paralelno, dok se na pojedinim mestima naslanjaju na živu stenu. Na ovoj strani, erozija je bila najizrazitija, tako da se na pojedinim mestima vidi samo osnova zidova, a najveća visina je oko 0,2 metra.

Na svom istočnom kraju, zidovi izbijaju na živu stenu, gde se jedan u potpunosti gubi, a na mestu na kome zid skreće prema severoistoku, nalaze se vidljivi ostaci kule stražare, kružne osnove i malih dimenzija, a visina njenih zidova je oko 0,7 metra. Od ove kule zid kreće prema severozapadu u dužini od oko 23 metra i na pojedinim mestima dostiže visinu od oko jednog metra. Zid se završava na živoj steni. Važno je napomenuti da se sa jugoistočne, istočne i severoistočne strane utvrđenja nalazi provalija duboka oko 25 metara, uz čiju je ivicu i građen odbrambeni zid. Od žive stene zid kreće ka severozapadu u dužini od oko 12 metara i može se reći da je na tom mestu zid najočuvaniji, jer njegova maksimalna visina iznosi 2,5 metra, a širina je konstantno 0,5 metra. Jedan deo zida u dužini od 5 metara je kao posledica erozije u potpunosti neuočljiv, ali je zid nesumnjivo tu morao proći, kako bi se spojio sa stenom. Ova je stena vrlo visoka i tek se na njenom vrhu, oko 15 metara iznad, ovaj zid nastavlja u dužini od 8 metara do druge stene, i tu pravac zida u potpunosti postaje neuočljiv. Najverovatnije je reč o tome, da se zid pružao vrhom kose, koja je posle nekih 15 metara izlazila na dobro očuvani zid dužine 5 metara, a visine od 2,5 metra, koji se naslanjao na živu stenu. Ona se nalazila na samom istoku „Gornjeg grada”, a njena je visina (u odnosu na kosu), bila viša za oko 3 metra. U pravcu reke, 50-100 metara ispod južnih zidova nalazi se još jedan zid, čija funkcija, dužina, visina itd. nisu utvrđeni.

Osnova utvrđenja sledi najpovoljniju konfiguraciju zatečenog terena, dok su okomite litice iskorišćene kao prirodni, nepristupačni bedemi. Tamo gde je konfiguracija terena bila pristupačnija, podignuti su visoki odbrambeni bedemi.

Prirodni plato („Gornji grad”) je najverovatnije iskorišćen za izgradnju stambenih i drugih objekata.

Osnova utvrđenja prikazana je slici 3.

Na 10 km južno od „Jerininog grada”, na jugozapadnom delu kose Glavica nalaze se ostaci srednjevekovnog utvrđenja, kao i „Staro groblje” na kome se nalazi mogila, visine 2 metra, a prečnika 10 metara. Mogila je datovana u eneolit ili halštat prema Milutinu Garašaninu. Od očevidaca smo saznali da se u zaseoku Tomići nalaze 3 humke. Jedna je u centru savremenog groblja, a druge dve se nalaze sa njene leve i desne strane. Humke su zarasle u rastinje i očevidci tvrde da su tamo pronalazili fragmente keramike i „novčiće”. Takođe, po pričanju očevidaca u Paramunu se nalaze ostaci zidina, najverovatnije srednjevekovnog utvrđenja Paramuna. Okolnosti u kojima smo se našli bile su takve da ovaj lokalitet nismo mogli da obidemo.

Analiza prikupljenih artefakata

Materijal prikupljen pri ovom rekognosciranju, očituje najveću frekvenciju nalaza u zapadnom delu utvrđenja, kraj ostataka zidina. Moguće je izdvojiti sledeće grupe nalaza:

1. fragmenti keramičkih posuda;
2. fragmenti građevinske opeke;
3. vezivni materijal (malter);

Analizom fragmenata keramičkih posuda moguće je na osnovu tehnike izrade, izdvojiti sledeće grupe:

1. Fragmenti izrađeni tehnikom brzog vitla, fine i srednje fine fakture, od dobro pečene gline, emajlirani sa spoljašnje i unutrašnje strane, bez ukrasa;
2. Fragmenti keramičkih posuda izrađeni tehnikom brzog vitla, sive i crne boje i loše fakture. Fragmenti su glazirani crnim premazom sa spoljašnje i unutrašnje strane;
3. Fragment keramičke posude izrađen tehnikom brzog vitla, srednje fine fakture, od dobro pečene bele gline, kaolina, sa primesama sitnog kvarcnog peska, premazanog premazom od čistog kaolina. Fragment je bez ukrasa;
4. Fragmenti keramičkih posuda izrađeni tehnikom sporog vitla, grube fakture, tamno mrke boje i bez ukrasa;
5. Fragmenti keramičkih posuda, izrađeni tehnikom brzog vitla, fine fakture, koji imaju ukrase u vidu paralelnih kanelovanih traka.

Drugu grupu nalaza sačinjavaju fragmenti građevinske opeke, od dobro pečene zemlje, tamno-crvene boje. Svi fragmenti su veoma malih dimenzija (oko 5x5 cm), tako da nije moguće utvrditi ni njihove dimenzije, ni njihovu širinu.

Treću grupu nalaza čini vezivni materijal (malter), čija je velika rasprostranjenost konstatovana na celoj površini lokaliteta. Sastav ovog maltera predstavlja živi kreč, pomešan sa krupnim peskom. Ovaj vezivni ma-

terijal korišćen je za zidanje spoljašnjih i unutrašnjih zidova utvrđenja. Zidovi su zidani tehnikom punog zida („trpanca“) od delimično obrađenog kamena.

Diskusija i zaključak

Na osnovu rasporeda znakova na kugli, može se sa velikom sigurnošću tvrditi da se ne radi ni o kakvom zapisu ili natpisu, već naprosto o znakovnim simbolima. Njihovo poreklo, kao i značenje neuporedivo je teže utvrditi i za tako nešto potrebni su pre svega arheološki dokazi, od kojih raspolazemo samo sa dva poznosrednjevekovna lokaliteta – Dragovinom i „Jerininim gradom“ – Kikom.

Precizno urađenom planigrafijom utvrđeno je da površina samog utvrđenja iznosi oko 1 ha. Analizom prikupljenog pokretnog arheološkog materijala, a posebno fragmenata keramičkih posuda, koji po tehnici izrade predstavljaju dosta siguran pokazatelj, može se reći da utvrđenje pripada periodu srednjeg veka. Preciznije ga možemo datovati u XIII ili XIV vek.

Utvrđenje je najverovatnije štitilo komunikaciju, koja je prema Ljubomiru Pavloviću „od vjkada“ vodila iz doline Kolubare u podrinske, starovlaške i užičke krajeve. Ispočetka je išao uz Kolubarinu desnu pritoku Gradac na kojoj se nalazilo utvrđenje Brangović, odakle se peo u selo Leskovice i dalje na planinsko polje Mravinjce, gde se kugla sa zapisom i nalazi. Prešavši na drugu stranu planine, put je vodio niz reku Skrapež gde su se nalazili srednjevekovna utvrđenja „Jerinin grad“ – Kik, Paramun i Taor. Put je dalje išao za Požegu. Do sada nije utvrđeno da je ova fortifikacija pomenuta u istorijskim izvorima.

Nedaleko od „Jerinog grada“, na oko kilometar udaljenosti, nalazi se crkvena sa stečkom i ostatkom oltara, u čijoj se blizini nalazi „staro groblje“, koji su najverovatnije bili u vezi sa ovim utvrđenjem. Ovaj lokalitet pak nije datovan, već je informacija o njemu dobijena od samih meštana.

Zanimljivost predstavlja to, da je u Mravinjcima, na već pomenutom lokalitetu Dragovina nađena keramika, koja je dobre fakture i emajlirana zelenim emajlom, koja je datovana u XIV-XV vek i koja bi možda imala neke veze sa „Jerininim gradom“. Sam lokalitet zauzima malu površinu (20 ari), te se možda može zaključiti da je bio sezonskog karaktera.

Tokom istraživanja nametnule su nam se tri moguće hipoteze o nastanku znakova na kugli, koje bi možda vodile ka rešenju ovog problema – hipoteza praiorijskih tumula, hipoteza Seobe naroda i hipoteza pastirskih zapisa.

Kugla se nalazi na nadmorskoj visini od 900 m, ali je najverovatnije stajala na nekom od susednih vrhova visine i do 1000 m. Ovo navodimo iz tog razloga što su se praiorijski tumuli nalazili sa posve druge, južne

strane Povlena na udaljenosti od 30 km od kugle, po izrazito brdovitom terenu, a i na nadmorskoj visini od 600 m. Pošto na kosi koja spaja plato sa severoistočne i južne strane Povlena i danas raste gusta četinarska šuma, kroz koju je prolaz težak, nameće se pitanje komunikacijske povezanosti između tumula i kugle. Prema mišljenju autora ovoga rada, ova hipoteza bi bila najmanje verovatna.

Ova oblast je bila jednako neprohodna kako u vreme prehistorije tako i u doba seobe naroda, pa je gotovo neverovatno pretpostaviti da su preko Povlena, najviše planine valjevskog kraja prošle velike skupine nomada, koji su sa sobom vodili čitave porodice. Činjenica je to da su te velike skupine ljudi išle najprohodnijim putevima, tj. niskim pobrđem i samim dolinama velikih reka i rezultati koji su dobijeni samim rekognosciranjem doveli su do toga da na ovom području ne postoje materijalni dokazi u korist ove tvrdnje. Ipak, vidljiva je izvesna sličnost znakova sa kugle i znakova koji pripadaju vremenu Seobe naroda, a pronađeni su na mramornom stubu bazilike u Brezi kraj Sarajeva (Kovačević 1960).

Najverovatnijim se čini pretpostavka o pastirskim zapisima. U prilog ovoj činjenici idu materijalni dokazi o prisustvu poznosrednjekovnih lokaliteta na Povlenu. Prvi lokalitet jeste „Jerinin grad” – Kik, koji se nalazi na 30 km jugoistočno od kugle i koji je najverovatnije bio u vezi sa lokalitetom Dragovina, jer hronološki pripadaju istom periodu XIV-XV veka. Najverovatnije je to da je lokalitet Dragovina predstavljao sezonsku stočarsku stanicu – katun i da je služio u civilne svrhe. Direktna veza između ova dva lokaliteta ne postoji. Ovde se otvara mogućnost da se znaci za kugle pripišu pastirima, seoskom življu koje svoja zapažanja o prirodi i bogu ispoljavaju jednom vulgarnom formom. Smelost umetničkog izraza, krajnja uprošćenost u prikazu znakova sa kugle, a našem oku ipak bliska i razumljiva simbolistika puna čudne i duboke mističnosti.

Da bi se dobio potpuniji odgovor potrebno je ovom problemu pristupiti sistematičnije i interdisciplinarnije, što bi zahtevalo rad stručnjaka iz oblasti arheologije, etnologije, lingvistike, istorije i geografije.

Zahvalnica: Uz izraze dubokoga i iskrenoga poštovanja zahvaljujemo se na nesebično i svesrdno pruženoj pomoći dubokouvaženom mentoru Andreju Staroviću, arheologu, koji nam je savetima ili zamerka pomogao u izradi ovoga rada. Takođe se zahvaljujemo Radivoju Arsiću na izrađenim crtežima.

Literatura

- [1] Bahn, P. 1989. *Bluff Your Way in Archaeology*. (The Bluffer's Guide to Archaeology). Partridge Green: Ravette Books
- [2] Bugarski, R. 1989. *Uvod u opštu lingvistiku*. Beograd, Novi Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva i Zavod za izdavanje udžbenika

- [3] Garašanin M., 1973. *Praistorija na tlu Srbije*. Beograd: Srpska književna zadruga
- [4] Isailović, M. 1989. Valjevo i okolne oblasti u srednjem veku. *Istraživanja V*. Valjevo: Narodni muzej Valjevo
- [5] Jež, Ž. i Starović, A. 1994. Arheološki lokaliteti i nalazišta u valjevskom kraju. *Valjevac 1994*, 369 - 381, Valjevo: Valjevac
- [6] Kovačević, J. 1960. *Varvarska kolonizacija južnoslovenskih oblasti*. Novi Sad: Vojvodanski muzej 2
- [7] Mrkobrad, D. 1980. *Arheološki nalazi seobe naroda u Jugoslaviji*. Beograd: Monografije 6
- [8] Novak, V. 1957. *Paleografija i slovensko-latinska simbioza od VII do XV veka*. Beograd: Istorijski časopis 7, SANU
- [9] Oates, D. i grupa autora, 1976. *Rani srednji vek*. Beograd: Izdavački zavod Jugoslavija
- [10] Pavlović, Lj. 1907. (ft. 1991) *Kolubara i Podgorina*. Valjevo: Napred
- [11] Simeon, R. 1969. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb: Matica hrvatska
- [12] Stanišić V. 1992. „*Vinčansko pismo*” ili „*vinčanski znaci*”. Beograd: Balcanica XXIII, SANU

Tanja Petrović, Biljana Danilović and Vojislav Filipović

Spherical Stone from Mravinjci

A large incised spherical stone from Mravinjci, near the city of Valjevo, was discovered in 1972. The very first reports explained those incisions as a kind of specific *runic* symbols (Jež and Starović, 1994). Our idea follows the possibility that incisions represent a fragmentary runic alphabetical writing. We tried to establish an adequate archaeological context for the stone. Concerning the archaeological map of the region, three possible hypotheses were studied: a) connection with already known Iron Age *tumuli*, e.g. that prehistoric warriors made it; b) explanation concerned with Germanic tribes during the time of the Great Movement, e.g. some tribe passing by the territory during 5th up to 7th century (maybe Goths?); c) possible traces of non-formal writing (incising symbols) made by Middle Age seasonal shepherds (so-called *Vlachi*) in the time of late 15th to 18th century.

The conclusion goes toward the third possibility, after a precise field survey and analytical research.

